

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Nederlands Amazonia : handel met indianen tussen 1580 en 1680

Hulsman, L.A.H.C.

Publication date
2009

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Hulsman, L. A. H. C. (2009). *Nederlands Amazonia : handel met indianen tussen 1580 en 1680*. [Thesis, externally prepared, Universiteit van Amsterdam].

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, P.O. Box 19185, 1000 GD Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Inleiding

Amazones, waar van de rivier Amazonas haar naam heeft, is een Natie bestaande alleen van vrouwen. Deze vrouwen komen niet meer als één maant per jaar bij de mannen, dit is zo men kan afnemen, de Maand April. Deze Amazonas zijn zeer wreed en bloeddorstig over haar vijanden. Zij hebben vele Gouds, t' welk zij krijgen voor zekere groene stenen.¹

In Zuid-Amerika ligt tussen het Andesgebergte en de Atlantische Oceaan een grote laagvlakte die doorsneden wordt door de evenaar. Francisco de Orellana was in 1541 de eerste Europeaan die vanaf het Andesgebergte naar de Atlantische Oceaan reisde en hij rapporteerde na zijn terugkeer aan het Spaanse hof dat hij langs de rivier Amazonas ontmoet had. De Griekse naam Amazone raakte daardoor verbonden met een rivier in Zuid-Amerika.² De rivieren de Amazone en de Orinoco die door dit tropische laagland stromen behoren tot grootste rivieren op de aarde. Dit gebied wordt hier Amazonia genoemd.³

Binnen Amazonia ligt Guiana. Het is als het ware een groot eiland dat begrensd wordt door de Amazone, de Orinoco en de Atlantische Oceaan en dat door talrijke waterwegen verbonden is

¹ 'Nieuwe caerte van het wonderbaer ende goudrijcke landt Guiana: gelegen onder de Linie Æquinocliael, tusschen Brasiliën ende Peru' van Jodocus Hondius uit 1599. (UBA UBM Kaartenzaal 104.05.04) Zie ook Bijlage B 2.

² Vicente Yáñez Pinzón zeilde in februari van het jaar 1500 benoorden de evenaar en ontdekte zoet water in zee terwijl hij veertig mijl van de kust verwijderd was. Hij stuurde naar de kust en bevond dat het water afkomstig was van een geweldige rivier. Pinzón doopte de rivier de Santa María de la Mar Dulce. De rivier verschijnt als Mar Dulce op verschillende kaarten zoals die van Juan de la Cosa in 1501 en in 1513 op de 'Admirals map' in de Straatsburgse uitgave van Ptolemeus. (Medina 1988: 154) Vanaf 1515 begint de naam Marañón steeds vaker op te duiken. Kort daarna verdween de naam Mar Dulce en werd de rivier de Marañón genoemd. (Medina 1988: 156; 161-162) Na de publicatie van het verslag van De Orellana wordt de naam 'rivier van de Amazonas' algemeen. Soms komt de naam van 'Orellana rivier' voor. Sommige schrijvers beschrijven de Orellana en de Marañón als twee verschillende rivieren. (Medina 1988:162) Tegenwoordig wordt de rivier vanaf zijn bron tot aan de samenvloeiing met de Ucayali de Marañón genoemd. Verder stroomafwaarts heet zij de Amazonas. Het gedeelte tussen de Braziliaanse grens en Manaus wordt de Rio Solimões genoemd, na de stad Manaus heet de rivier Rio Amazonas om zich bij Gurupá te splitsen in het Canal do Norte dat benoorden het eiland van Marajó in zee uitmondt en een oostelijke arm die als de rivier Pará samen met de rivier Tocantins bezuiden het eiland Marajó in zee stroomt. (Medina 1988: 153-163)

³ Amazonia bevindt zich ruwweg tussen de 45 tot 77 graden westerlengte en 8 graden noorderbreedte tot 15 graden zuiderbreedte. De vegetatie van het Zuid-Amerikaanse laagland bestaat vooral uit tropisch regenwoud dat zich in een steeds breder wordende band van oost naar west uitstrekt. Bij de Atlantische kust begint de strook met een breedte van 320 km om bij de voetheuvels van de Andes te eindigen in een breedte van 1900 km. Naast het tropisch regenwoud zijn er ook open savannes, in het noorden naar de hooglanden van Guiana en Venezuela. Het gebied ligt dicht bij de evenaar en wordt gekenmerkt door een vochtig tropisch klimaat. De gemiddelde temperatuur ligt tussen de 24° en 27° Celsius. (MacHenry 1993: 314-315) Voor een discussie over de geografische definitie van het begrip Amazonia (Cleary 2001)

met het Amazonische achterland en de eilanden in de Caraïbische Zee.⁴ Archeologisch onderzoek laat zien dat er al eeuwen vóór de komst van de eerste Europeanen een netwerk van routes door Guiana liep waarlangs van het zuiden bij de tegenwoordige stad Manaus tot noordelijk op de Caraïbische eilanden en van oost naar west van de Amazone tot de Orinoco goederen werden uitgewisseld. Guiana was een onderdeel van het grotere interactiegebied Amazonia.⁵

De weergave van Amazonia op Europese kaarten veranderde in de periode 1580-1680. Het aanvankelijk onbekende Indiaans gebied was in 1680 verdeeld door Europese grenzen op contemporaine kaarten.⁶ Nederlanders speelden een rol in deze ontwikkeling. Aan het eind van de zestiende eeuw begonnen Nederlandse schippers handel te drijven op de Wilde Kust die zich uitstreckte van de Amazone tot de Orinoco. De Wilde Kust werd door 'wilden' bewoond. Deze 'wilden' werden ook wel Indianen genoemd. De Nederlandse handel leidde tot nederzettingen die de basis vormden van de moderne staten Guyana en Suriname.⁷ Deze handelsrelaties van Nederlanders met Indianen in Amazonia tijdens de periode 1580-1680 zijn het onderwerp van dit onderzoek.

Het Amazonegebied staat tegenwoordig internationaal ter discussie. Vooral Brazilianen voelen zich bedreigd door de bemoeienis met hun bossen en Indianen. De groene hel uit de negentiende eeuw is veranderd in een biologische schatkamer.⁸ Het lot van Indianen is een agendapunt geworden voor allerlei internationale organisaties en de bedreigde cultuur van Indianen wordt door onderzoekers bestudeerd. De talen van de Indiaanse bewoners van Amazonia zijn een belangrijk werkgebied voor linguïsten geworden.⁹ De geschiedschrijving van

⁴ Guiana ligt tussen 8 graden noorderbreedte en 3 graden zuiderbreedte en tussen 50 en 68 graden westerlengte. (Dalton 1855: 3) De kuststrook bestaat uit alluviale gronden. Verder inlands gaan de mangrove bossen over in savanne en daarna in tropisch regenwoud dat ook de oostelijke hooglanden van Guiana bedekt. In het westen zijn er aan de bovenloop van de Rupununi ook savannes in de hooglanden die in de regentijd soms onder water lopen. Het klimaat in dit gebied is tropisch. De regenseizoenen variëren regionaal, maar tussen augustus en november is er meestal een droog seizoen. De hooglanden bestaan uit zeer oude geologische lagen. In het oosten is het hoogteverschil gering. Het Tumucumaque gebergte dat de zuidgrens van Frans-Guyana en Suriname met Brazilië vormt, is een door rivieren doorsneden massief waarvan de hoogste toppen 800 m bereiken. Naar het westen neemt de hoogte toe, maar het gebergte blijft gekenmerkt door de aanwezigheid van vlaktes. De grootste hoogte (2875 m) wordt bereikt bij het massief waar Roraíma deel van uitmaakt en dat uit geïsoleerde tafelbergen bestaat. (Gordijn 1977: 609)

⁵ Interactiegebied is een vertaling van *Interaction sphere*, een gebied waar mensen via netwerken informatie en goederen uitwisselen. (Boomert 2000: 1) Literatuur over precolumbiaanse handelsroutes. (Neves 2008; Rostain 2008; Versteeg 2008; Vidal 2000; Roosevelt 1991; Boomert 1987; Gassón 2000) Zie ook ff inleiding: 8-15 eerder onderzoek.

⁶ De belangrijkste inventarisaties van kaarten van Amazonia zijn te vinden in: Caetano 1861; Blue Book: Venezuela 1896; USC 1898; Adonias 1963; Bubberman 1973.

⁷ Goslinga 1971: 427-428, 430.

⁸ Uzendoski beschreef Amazonia als een uitdaging voor de westelijke wereld. De conceptie van ruimte in de Indiaanse samenlevingen van Amazonia is een ontkenning van veel algemeen aanvaarde waarden over de relatie tussen mens en natuur. (Uzendoski 2005)

⁹ Zie o.a. Steward 1947; Derbyshire 1986-1998; Queixalós 2000.

Amazonia in de periode 1580-1680 is echter relatief onderbelicht. De tegenwoordige staatkundige verdeling heeft geleid tot een versnippering van de geschiedschrijving in vijf verschillende talen met verschillende nationale perspectieven. De beschrijving van de geschiedenis van de ontwikkeling van Guiana tussen 1580 en 1680 wordt daardoor bemoeilijkt.¹⁰ De Indiaanse bevolking van het gebied wordt tegenwoordig ingedeeld in één van deze vijf nationaliteiten, waar zij slechts een kleine minderheid van de bevolking vormt. Indiaanse talen zijn marginaal en Indianen zijn perifeer in de nationale identiteit van de vijf naties die het grondgebied van Guiana verdelen.¹¹

De Nederlandse handelsrelaties met Indianen in Amazonia in de periode 1580-1680 zijn nog niet eerder het onderwerp van een gerichte historische studie geweest.¹² De relaties tussen Nederlanders en Indianen op de Wilde Kust verschilden van de Franse, Portugese en Spaanse

¹⁰ In de geschiedschrijving van gebieden zoals Frans-Guyana, Suriname en Guyana wordt de periode vóór 1680 meestal zeer summier beschreven. (Dalton 1855, Buddingh 1999, Polderman 2004) De vijf talen zijn Portugees, Frans, Engels, Spaans en voor Suriname wat betreft de geschiedschrijving Nederlands.

¹¹ De Indiaanse bevolking in Braziliaans Amazonia is linguïstisch gezien de meest gevarieerde van Amerika. In 1995 werden 177 Indiaanse talen in Brazilië gesproken waarvan 160 in Amazonia. (Queixalós Franchetti 2000: 171) In Brazilië leven ongeveer 358.000 Indianen die ongeveer 0,2% van de Braziliaanse bevolking vormen. (www.areaindigena.hpg.ig.com.br/actual.htm) De bevolking van Brazilië telt ongeveer 185.000.000 en is vooral geconcentreerd in het noordoosten en het zuidoosten waar het economische en politieke centrum ligt. Amazonia is een betrekkelijk dunbevolkt en perifeer gebied. Venezuela grenst aan Brazilië en de westelijke flank van hooglanden van Guiana en de monding van de Orinoco behoren tot haar nationaal grondgebied. Venezuela heeft 331.929 Indiaanse inwoners. In Venezuela worden 18 Indiaanse talen gesproken. (Queixalós: 2000: 385-390) Venezuela betwist een groot gedeelte van het grondgebied van de naastgelegen Republic of Guyana dat zich aan de kust uitstrekt van de rivier de Waini tot de Corantijn. Guyana is voortgekomen uit het Nederlandse Essequibo, Pomeroon, Berbice en Demerara dat in de negentiende eeuw door de Britten geannexeerd werd en telt ongeveer 700.000 inwoners. De bevolking is vooral langs de kust geconcentreerd. Het land is sinds 1966 een onafhankelijke republiek in het Britse Gemenebest. De Indiaanse bevolking in Guyana wordt op 49.000 geschat. (Queixalós: 2000: 317) Suriname ligt tussen de Corantijn en de Marowijne. De Indiaanse bevolking in Suriname bestaat uit ongeveer 6.550 personen op een totale bevolking van 490.000. (Queixalós 2000: 378) Suriname is in 1975 onafhankelijk geworden van de Nederlanden. De hoofdstad Paramaribo aan de Suriname rivier is het belangrijkste centrum. Ook hier concentreert de bevolking zich vooral langs de kust. Frans-Guyana is een provincie van Frankrijk tussen de Marowijne en de Oiapoque. De bevolking telt ongeveer 195.000 zielen waarvan 8.000 Indianen zijn. (Queixalós 2000: 300)

Het grootste gedeelte van de bevolking van deze vijf naties woont echter langs de kust waardoor een relatief groot gebied in het binnenland door een betrekkelijk klein aantal Indianen wordt bevolkt. De nationale grenzen zijn een probleem voor verschillende Indiaanse gemeenschappen zoals de Palikur en Wayäpi op de grens van Frans-Guyana en Brazilië (Grenand 1987, 1989; Gallois 1994), de Wayana op de grens van Suriname met Frans-Guyana (Boven 2006), de Macusi en Akawaio op de grens van Guyana en Venezuela met Brazilië (Butt-Colson 1973; Santilli 1994; Cruz 2005). De gehele Indiaanse bevolking van Latijns-Amerika wordt op ongeveer 49 miljoen mensen geschat. Bijna de helft woont in Mexico waar 23,5 miljoen Indianen bijna een derde van de bevolking vormen. Andere landen met een grote Indiaanse bevolking zijn Bolivia en Guatemala ieder met 4 miljoen en Ecuador met 3 miljoen. (Wauchope 1981)

¹² Het onderwerp wordt wel besproken in verschillende studies, maar staat nergens centraal. Voor een overzicht van de literatuur zie ff inleiding: 8-15.

contacten door de afwezigheid van religieuze zendingsactiviteiten.¹³ Het economisch verkeer tussen Indianen en Europeanen in deze periode is weinig bestudeerd mede omdat er weinig bronnen zijn in vergelijking met de periode ná 1680.¹⁴ Maar deze periode is juist belangrijk omdat toen de basis gelegd werd voor de verandering van een Indiaanse naar een Europese ruimtelijke benadering van Amazonia.¹⁵

Deze studie hoopt door het beschrijven van de Nederlandse handel met Indianen een bijdrage te leveren aan de geschiedschrijving van Amazonia. Een tweede doel is een verdieping van de Nederlandse geschiedschrijving door het bestuderen van de rol van Indianen in de Nederlandse economische relaties met de Wilde Kust.

Werkwijze

Het onderzoek richt zich op historische Nederlandse bronnen die vanzelfsprekend eurocentrisch georiënteerd zijn. Dit betekent dat de onderzoeker speciaal oog moet hebben voor het ‘distilleren’ van informatie over de contemporaine Indiaanse samenlevingen uit deze bronnen. De Nederlandse aanwezigheid op de Wilde Kust wordt vaak beschreven als een kolonisatieproces.¹⁶ Ook in deze studie worden de Nederlandse economische relaties met Indianen in die context beschreven, want de economische geografie biedt een benadering om de verspreide vermeldingen over de Nederlands-Indiaanse handelsrelaties in Amazonia te ordenen.

Een onderdeel van economische geografie is het verklaren van menselijke vestiging in de geografische ruimte vanuit een economisch perspectief. James Vance mengde zich in de discussie over de theorie van Christaller die gebruikt werd om de vestiging van centrale plaatsen te verklaren. De centrale-plaatsenbenadering verklaart de verdeling vanuit de afstand tussen handelaar en klant in een gesloten systeem dat door endogene dynamiek groeit.¹⁷

¹³ De eerste zending onder Indianen in de Nederlandse kolonies op de Wilde Kust was die van de Moravische Broeders in de achttiende eeuw. (Stahelin 1914, 1915)

¹⁴ Een discussie over economische geschiedschrijving van Indianen is te vinden bij Harmon. (Harmon 2007)

¹⁵ Dit proces begon in Amazonia relatief laat in vergelijking met andere gebieden in Latijns-Amerika waardoor er andersoortige bronnen beschikbaar zijn dan voor de zestiende eeuw, de cartografie had zich bijvoorbeeld in het begin van de zeventiende eeuw sterk ontwikkeld.

¹⁶ Goslinga 1971: 430; Heijer 1994: 88; Muller 2001: 82-83; Roos 1992: 23.

¹⁷ Christaller formuleerde een model waarbij de afstand tussen consumenten en markt gebruikt werd om de verdeling van marktcentra in Zuid-Duitsland te verklaren. In het model van Christaller leidt de competitie tussen marktplaatsen uiteindelijk tot een statische toestand waarin het hele gebied bediend wordt door een hiërarchisch netwerk van centra. Kenmerkend is een gelijkmatige verspreiding van een hiërarchie van handelscentra over een gebied in de vorm van zeszijdige honingraten. Duitsland en China zijn voorbeelden van landen waar dergelijke verdelingen te vinden zijn. De centrale-plaatsenbenadering is uitgegroeid tot een belangrijke theoretische onderbouwing voor veel economisch-geografisch onderzoek. (Smith 1976 Vol. 1: 3-63)

Vance argumenteerde dat deze theorie vooral op kleinhandel was georiënteerd en dat ondernemers ook een groothandelslandschap schiepen. Vance noemde de ontwikkeling van de Verenigde Staten waar de eerste koloniale nederzettingen op de oostkust hun stempel op het tegenwoordige vestigingspatroon hebben gedrukt als voorbeeld.

Vance formuleerde een theorie over de rol van groothandelsrelaties in de koloniale ontwikkeling van Noord-Amerika.¹⁸ De koloniale ontwikkeling van een gebied verloopt volgens Vance in vier fases. Ondernemers investeren in de verkenning van een gebied en selecteren daarna geschikte plaatsen en producten. Vervolgens worden vestigingen bij havens gesticht die het centrum worden van een regionale overzeese economie die gericht is op het moederland en die steeds verder penetreert in het achterland. Deze oorspronkelijke vestigingen, *points of attachment*, drukken hun stempel op de ontwikkeling van het overzeese koloniale vestigingspatroon.¹⁹

Onderzoek naar de ontwikkeling van koloniale nederzettingen in de VS en Australië bevestigde de ontwikkeling die Vance beschreef.²⁰ Er kwam echter ook kritiek op het eurocentrische karakter van de benadering. Vance veronderstelde dat de VS een economisch ‘leeg’ gebied waren. Modern economisch-geografisch onderzoek toonde de invloed aan van bestaande Indiaanse netwerken op het Europese vestigingspatroon in Amerika.²¹ Deze studie gaat er van uit dat ook in Amazonia goederen werden uitgewisseld via een netwerk van Indiaanse nederzettingen dat de ontwikkeling van Nederlandse vestigingen zou beïnvloeden.²²

Het onderzoek heeft een tweeledige vraagstelling: was er sprake van een continuïteit in de handelsrelaties van Nederlanders met Indianen in Amazonia wat betreft de aspecten van plaats, partners en transacties in de periode tussen 1580 en 1680 en wat was de invloed van de Nederlandse nederzettingen op deze handelsrelaties? Het eerste gedeelte van de vraagstelling onderzoekt de continuïteit van de handelsrelaties door de vraag ‘waar, wie en wat’ te stellen. Het tweede gedeelte van de vraagstelling onderzoekt welke veranderingen in de handelsrelaties van Nederlanders en Indianen bewerkstelligd werden door de Nederlandse nederzettingen in het onderzoeksgebied. De verwachting was dat introductie van suikerrietplantagecultuur met

¹⁸ Vance benadrukte dat ook externe factoren zoals politiek en godsdienst meespeelden bij de bepaling van het vestigingspatroon. Zijn benadering wordt het ‘Mercantile model’ genoemd. (Vance 1964; 1970; Smith 1976; Clark 2003)

¹⁹ Vance 1964: 151. Smith integreerde deze twee benaderingen vanuit het centrale-plaatsenperspectief. Smith benadrukt het belang van de regionale economische netwerken als analyse niveau versus het centraal stellen van nationale economieën. (Smith 1976)

²⁰ Rimmer 1973; Lemon 1972; Earle 1975; Mitchell 1987. Earle stelde dat de theorie van Vance in de VS alleen voor Nederlandse plaatsen opgaat, Engelsen hadden een ander vestigingspatroon. (Dobbs 2006: 16)

²¹ Arvello 2000; Dobbs 2006; Wainwright 2008.

²² Boomert 1987, 2000; Rostain 2008; Neves 2008; Vidal 2000.

Afrikaanse slaven tot een marginalisering van de bijdrage van Indianen aan het economische verkeer in de Nederlandse kolonies zou leiden.²³

De begrippen in de vraagstelling worden als volgt omschreven. De definitie van Nederlander is het opereren vanuit een Nederlands handelscentrum.²⁴ Handel wordt omschreven als een transactie tussen partners waarbij wederzijds eigendomsrechten overgedragen worden. De overdracht van eigendomsrechten betrof goederen, diensten en personen. De continuïteit van transacties wordt verdeeld in uitgaande goederen, retouren, lokale en regionale handel. Uitgaande goederen werden als cargasoen vanuit Nederland verscheept en retouren zijn de goederen die in Nederland ontvangen werden.²⁵ Indianen aan de kust verhandelden Europese goederen naar regio's in het achterland. Met de ontwikkeling van koloniale Europese nederzettingen ontstond ook een Europese regionale handel. Naast deze regionale handel was er ook handel op lokaal niveau zoals de aankoop van voedsel. Transacties die diensten betroffen vonden vooral op lokaal niveau plaats.²⁶

De autochtone bevolking van het Amerikaanse continent wordt aangeduid met de naam Indianen.²⁷ De continuïteit van de Indiaanse handelspartners wordt in eerste instantie afgemeten aan de etnoniemen. Het etnoniem is een betrekkelijke aanduiding van identiteit. Het is echter de ingang die het beste aansluit bij de beschikbare bronnen. Wanneer de bronnen geen uitsluitel over de identiteit van Indiaanse handelspartners geven, zijn de plaatsen waar gehandeld werd

²³ Goslinga schreef dat de economische bijdrage van Indianen onbelangrijk was voor de Nederlandse kolonies op de Wilde Kust. (Goslinga 1985: 561-563)

²⁴ Deze definitie van Nederlander vermijdt etnische of andere lokale identiteit: de bevolking van de Republiek der Nederlanden telde in de zeventiende eeuw veel 'buitenlanders'. De Nederlandse Republiek onderging territoriaal tussen 1580 en 1600 veel veranderingen, daarna minder. De pandsteden Vlissingen, Rammekens en Brielle worden als Nederlandse handelscentra beschouwd ondanks dat zij tussen 1585 en 1616 onder Engels bestuur vielen. (Blok 1924: 231-232, 415)

²⁵ Cargasoen noemde men in vroeger tijd de lading van een naar de koloniën vertrekkend schip, welke gedeeltelijk bestemd was om verhandeld te worden met de inboorlingen. De producten van het land, die door de schepen op hun terugreis naar Europa medegevoerd werden, waren de 'retour-ladingen'. (Benjamins, Snelleman 1914-1917) De eerste handel begon in Nederland met het inkopen van een cargasoen. De schippers zeilden met het cargasoen naar de Wilde Kust waar zij dit verhandelden tegen retourgoederen en diensten. Indianen verleenden diensten als tolken, gidsen en onderhandelaars waarvoor zij betaald werden in bijlen, messen en kralen. De retourgoederen bestonden aanvankelijk uit producten die door Indianen verzameld werden.

²⁶ Er zijn enkele uitzonderingen waar diensten op een regionaal niveau verleend werden, zoals de Indianen uit Essequibo die in 1627 een overeenkomst sloten om op Barbados voor de Engelsen te planten. (zie ff hoofdstuk 3: 135 noot 159)

²⁷ Indianen is als aanduiding gekozen omdat het algemeen gebruikt wordt. Indianen wordt met een hoofdletter gespeld om in evenwicht met Nederlanders te blijven. De definities van menselijke identiteiten zijn altijd complex vooral omdat ze meervoudig kunnen zijn. Hetzelfde probleem geldt voor nationale identiteiten zoals Engels, Frans, Spaans en Portugees.

vaak de enige aanwijzing.²⁸ De etnoniemen worden waar mogelijk in een historische context geplaatst.

Het gebied van Amazonia wordt omschreven als het stroomgebied van de Amazone en Orinoco met de hun toevloeiende rivieren. De studie richt zich vooral op het gebied van Guiana als een eiland begrensd door de Atlantische Oceaan, de Orinoco, de Rio Negro en de Amazone. Water moet in deze context niet als een belemmering, maar als een verbinding beschouwd worden.²⁹ De continuïteit van de plaatsen waar Nederlanders met Indianen handelden werd onderzocht door het inventariseren van toponiemen in de bronnen. De bestemmingen van de Nederlandse vaart zijn een belangrijke bron van informatie. De namen van rivieren, hydroniemen of oroniemen, vormen een belangrijk aanwijzing voor deze bestemmingen. Naast de namen van natuurlijke geografische objecten zijn er ook namen voor menselijke geografische objecten zoals nederzettingen. De namen van rivieren echter blijven vaak constant terwijl de namen van nederzettingen veranderen.³⁰

Nederzettingen zijn alle plaatsen waar mensen wonen.³¹ De schaal van nederzettingen op de Wilde Kust was beperkt gedurende de onderzoeksperiode. De grootste Indiaanse bevolkingscentra lagen in de delta van de Orinoco en Amazone en telden waarschijnlijk minder dan 10.000 inwoners. Veel contemporaine Indiaanse samenlevingen leefden in netwerken van kleinere nederzettingen.³² De grootste Europese kolonies in Guiana bestonden uit een netwerk van kleinere en grotere nederzettingen zoals posten, bouwerijen, plantages en plaatsen.³³

²⁸ Butt-Colson publiceerde een studie over de naamgeving van de Pemon en Kapon in westelijk Guiana die een goed voorbeeld is van de complexiteit van etnoniemen. De namen waarmee Indianen zichzelf benoemen, verschillen vaak van de etnoniemen die door buitenstaanders gebruikt worden. Zo noemen degenen die Akawaio genoemd worden zichzelf Kapon. (Butt-Colson 1983) Whitehead argumenteerde dat de evolutie van etnoniemen in Suriname beschreven kon worden als een proces van etnogenese waarin Indianen zich mede definieerden in relatie tot de Europeanen. (Whitehead 1996) Boven sluit zich bij deze visie aan. (Boven 2006) Bos bestudeerde de historische etnoniemen in Guiana als onderdeel van zijn onderzoek naar de betrouwbaarheid van Indiaanse informatie in historische bronnen. (Bos 1998)

²⁹ Bos 1998; Boomert 2000.

³⁰ Tegenwoordig zijn er internationale standaarden voor toponiemen, maar er is geen complete Nederlandse standaard voor alle buitenlandse toponiemen. Hier wordt waar mogelijk de Bos Atlas als referentie voor de aanduiding van toponiemen gebruikt. (Wereld Bosatlas 2004) Voor buitenlandse toponiemen hanteert deze atlas de nationale spelling. Dit levert bij sommige grensrivieren een dubbele naam op zoals de Marowijne (Suriname) en Marouin (Frans) of de Oiapoque (Braziliaans) en Oyapock (Frans) Hier wordt altijd voor een beschikbare Nederlandse spelling gekozen in andere gevallen wordt gekozen voor de toponiem met het grootste taalgebied waardoor bijvoorbeeld bij de grens met Brazilië voor de Braziliaanse namen gekozen wordt

³¹ De ondergrens van een nederzetting is moeilijk te bepalen. Individuele woonplaatsen worden als onderdeel van een nederzettingenpatroon beschouwd. Zie ook ff hoofdstuk 5: 196-197.

³² Rostain 2008; Neves 2008; Versteeg 2008; Roosevelt 1991; Schaan 1996.

³³ Nederzettingen; zie ook ff hoofdstuk 6: 234-238.

Omstreeks 1680 telden de grootste koloniale nederzettingen slechts enkele honderden Europese inwoners.³⁴

Eerder onderzoek

De handel van Nederlanders met Indianen werd een politiek relevant onderwerp omdat het Engelse diplomaten een argument opleverde in de onderhandelingen over de grensgeschillen met Brazilië en Venezuela.³⁵ Brazilië was toen al langer verwickeld in een geschil met Frankrijk over de grens van Frans-Guyana. Brazilië was in 1822 onafhankelijk geworden en keizer Dom Pedro II droeg Joaquim Caetano da Silva op om onderzoek in Europese archieven te doen naar historische bronnen die Braziliaanse territoriale aanspraken ondersteunden. Caetano da Silva deed in 1852 onderzoek in het toenmalige Rijksarchief waar hij een grote hoeveelheid documenten en kaarten kopieerde. In 1861 publiceerde hij een boek over het geschil van Brazilië met Frankrijk over de onderlinge grens bij Frans-Guyana.³⁶

Verder westelijk ontstond een geschil van Brazilië met Engeland over de ligging van de zuidelijke grens van Guyana. Schomburgk had in 1840 een rapport over de grenzen van Guyana opgesteld naar aanleiding van zijn verkenning daar in opdracht van de Engelse regering, dat tot verschillende conflicten leidde.³⁷ Joaquim Nabuco publiceerde in 1904 Parijs een uitgebreide historische studie als onderbouwing van zijn verdediging van de Braziliaanse belangen in het tribunaal, dat onder leiderschap van de Italiaanse koning in Rome werd gehouden.³⁸

Het grensgeschil van Engeland met Venezuela over de westelijke grens van Guyana leidde tot uitgebreide bronpublicaties.³⁹ De VS mengden zich in dit conflict en leverden logistieke ondersteuning aan Venezuela.⁴⁰ De Nederlandse archieven werden aan het einde van de negentiende eeuw bezocht door diverse onderzoekers.⁴¹ De Amerikaanse historicus Burr deed

³⁴ De belangrijkste Nederlandse kolonies in 1680 waren Suriname, Berbice en Essequibo. Daarnaast waren er Franse kolonies bij Cayenne en de Sinnamary. Bij Gurupá en Macapá waren Portugese forten. De grootste nederzettingen oostelijk waren Belém en S. Luís. Westelijk lagen Spaanse nederzettingen bij S.Thomé aan de Orinoco en op Trinidad.

³⁵ De Engelsen argumenteerden dat de Nederlandse handelsrelaties met Indianen een territoriale gezagsrelatie inhielden in een gebied waar de Spanjaarden en Portugezen nog niet actief waren. Gebied dat door Indianen bewoond werd kon binnen de toenmalige juridische verhoudingen door Europese staten in bezit genomen worden. Indianen speelden dus slechts indirect een rol in het argument.

³⁶ Caetano da Silva 1861.

³⁷ Schomburgk 1840. De grensconflicten met Suriname en met Venezuela bestaan nog steeds.

³⁸ Frontières du Brésil et de la Guyane Anglaise 1903.

³⁹ Blue Book 1896; USC 1898.

⁴⁰ De Amerikanen hanteerden indertijd de Monroe doctrine waardoor de relaties van de VS met GB onder druk kwamen te staan. (Vuurde 1998)

⁴¹ Niet alleen Engelse en Amerikaanse onderzoekers waren actief, dr. Hygino Pereira uit Brazilië had in 1886 een grote hoeveelheid documenten gekopieerd.

onder meer onderzoek in het toenmalige Rijksarchief in Den Haag.⁴² De onderzoeksverslagen die in het kader van de diverse diplomatieke onderhandelingen gepubliceerd zijn vormen de basis voor de moderne historische kennis. Deze onderzoeksverslagen hebben de westerse koloniale presentie als uitgangspunt, de Indiaanse bevolking speelde geen rol bij de vaststelling van grenzen.⁴³ De overheersende visie in de negentiende eeuw was dat Europeanen als superieure producten van de evolutie geroepen waren om de wereld te besturen. De Indiaanse entiteit en presentie speelden in de discussie een verwaarloosbare rol.⁴⁴

Ethohistorie

De Indiaanse bevolking van Amazonia stond vanaf 1900 in toenemende mate in de belangstelling als onderwerp van onderzoek. Nimuendaju stimuleerde linguïstisch, antropologisch en archeologisch onderzoek in de Amazone-Delta, de Xingú en de Tapajós.⁴⁵ De Goeje vervulde een dergelijke rol voor een gebied verder westelijk van Suriname tot de Orinoco.⁴⁶ Koch-Grünberg richtte zich op het binnenland van Guyana.⁴⁷ Het *Handbook of South-American Indians* van Steward gaf een synthese van het onderzoek naar de Indiaanse samenlevingen in Zuid-Amerika in

⁴² Enthoven 1999.

⁴³ Het Engelse argument met betrekking tot de handel van Nederlanders met Indianen hield in dat de Nederlanders via de Indianen eerder dan de Portugezen en Spanjaarden actief waren geweest in de betwiste gebieden. (Blue Book 3 1899: 46) Het Amerikaanse rapport betoogde dat de in het gebied woonachtige Indianen nomaden waren en daarom geen rechten op land hadden; bovendien stelde het rapport dat Indianen als primitieve volkeren geen rechten hadden tegenover Europese naties. 'That by law of nations and the universal practices of all European States the American tribes having distinct territorial bounds had only a possessory right to the lands occupied, and that this right they were incapable to transfer except to a nation that had already, by discovery and other acts necessary to the appropriation of wild lands, obtained the ultimate title to such lands- such nation having an exclusive right to extinguish the possessory right of the tribes.' 'We assert with confidence that writers on international law deny the right of savage tribes to the dominion of lands they occupy, and their competency to cede sovereignty or dominion to any European nation. Nothing that these tribes can do, by treaties of cession or by alliance, can affect a dispute between two European nations as to the sovereignty of the country occupied by such tribes.' (USC 1898; Vol. 2: 591- 592) Dit rechtsbeginsel wordt ook wel 'Terra Nullius' genoemd.

⁴⁴ Een citaat van de Britse historicus Dalton is een goed voorbeeld van deze visie. 'The inhabitant of this soil, before the discovery of America, was a stranger to the rest of mankind; he was hardly less isolated in an historical point of view. For him the voice of tradition was silent, or incoherent. Upon the surface of the earth there was no monument of man's fabrication to mark the grandeur or barbarity. [...] Like the animals which for centuries had trodden the soil, feeding and dying, so the untutored child of this land grew on to manhood, and was returned to the dust without leaving any inheritance but the instincts of his kind.' (Dalton 1855: 59-60) 'The forehead is lower than that of Europeans, but it has been remarked by those engaged in teaching them, that in the children who have been instructed the forehead rises considerably with the progress of education.' (Dalton 1855: 64)

⁴⁵ Baldus schreef een necrologie waar een goed overzicht van het leven en werk van Nimuendaju wordt gegeven. (Baldus 1946) Zie ook: Nimuendaju 1948; Nimuendaju 2004.

⁴⁶ De Goeje was als marine officier actief geweest in Suriname en nam deel aan expedities naar het binnenland. Later ontwikkelde hij zich tot een eminente academicus. (Goeje 1933, 1943)

⁴⁷ Koch-Grünberg 1921, 1923. Sir Walter Roth leverde ook een belangrijke bijdrage in Guyana.

de eerste helft van de twintigste eeuw. De benadering van Steward was structuralistisch in haar veronderstelling dat de ontwikkeling van de Indiaanse samenlevingen in Amazonia werd bepaald door de beperkingen van de omgeving.⁴⁸ Archeologisch onderzoek in de Amazone-delta, in Suriname, in Guyana en bij de Orinoco leverde tussen 1950 en 1970 informatie op over Indiaanse culturen die over een periode van vele eeuwen het gebied hadden bewoond. De vondsten van Marajoara aardewerk in de Amazone-delta werden door Meggers aanvankelijk geïnterpreteerd als uitingen van een cultuur die van buiten Amazonia gekomen moest zijn omdat zij verder ontwikkeld was.⁴⁹

Deze eerdere visie, dat het tropische laagland een gebied was waar geen complexe culturen konden ontstaan, werd bestreden. Denevan, Sweet en Roosevelt verdedigden de stelling dat de Indiaanse bevolking van Amazonia omstreeks 1500 veel groter was dan eerder werd gedacht. Tussen 1500 en 1700 verdween door het ingrijpen van Europeanen 80 à 90% van de Indiaanse bevolking waardoor de situatie die na 1700 werd beschreven sterk verschilde van het precolumbiaanse Amazonia.⁵⁰ Archeologen ontdekten langs de kust van de Amazone-delta tot de Orinoco talrijke Indiaanse kunstwerken zoals terpen, verhoogde velden en kanalen.⁵¹ In de buurt van de stad Manaus, bij de Tapajós, bij de Xingú en op het eiland van Marajó werden vindplaatsen ontdekt die aantoonde dat in Amazonia sprake was geweest van de ontwikkeling van complexe Indiaanse samenlevingen.⁵²

De beschrijving van de geschiedenis van Amazonia veranderde vanaf 1980 mede onder invloed van de nieuwe ethnohistorische belangstelling.⁵³ De interesse in de Indiaanse bevolking had omstreeks 1960 in de VS tot een groep onderzoekers geleid die zich bezighield met de geschiedschrijving van Indianen. Het overheersende eurocentrische perspectief van de traditionele geschiedschrijving werd afgewezen en historische bronnen werden in samenhang met archeologische, linguïstische en antropologische informatie gebruikt om nieuwe historische beschrijvingen van Indiaanse samenlevingen te formuleren. De ethnohistorie richtte zich op de actieve rol van Indianen in de historische ontwikkeling van Amerika.⁵⁴

⁴⁸ Steward 1946-1950.

⁴⁹ Meggers, Evans 1957, 1960. Zie ook voor een overzicht van eerder onderzoek voor Suriname (Versteeg 2003), voor Frans-Guyana (Rostain 1994), voor Guyana (Williams 2003), voor Braziliaans Guyana (Neves 2008)

⁵⁰ Sweet 1974; Denevan 1976, 2001; Roosevelt 1991, 1994. Zie ook demografie 1492 Bijlage C 1.

⁵¹ Rostain 2008; Versteeg 2008.

⁵² Neves 2008.

⁵³ Whitehead 2003. Mann 2005.

⁵⁴ De beste beschrijving van dit proces is te vinden in de publicaties van het tijdschrift *Ethnohistory*. Axtell was een belangrijke drijvende kracht achter de ethnohistorische beweging. (Axtell 2001)

Ethnohistorici zoals Hemming publiceerden studies over de geschiedschrijving van Indianen in Latijns-Amerika.⁵⁵ Boomert publiceerde in 1984 over de geschiedenis van de Arawak in Guiana. Whitehead publiceerde in 1988 over de Caraïben in westelijk Guiana waarbij hij ook gebruikmaakte van Nederlandse bronnen. Andere studies zijn die van Butt-Colson over de Akawaio en die van Heinen over de Warrao. De Grenands en Passes publiceerden over de Palikur.⁵⁶ Bos deed onderzoek naar betrouwbaarheid van Indiaanse informatie in historische bronnen over Guiana.⁵⁷

De ethnohistorische beweging heeft in verschillende Latijns-Amerikaanse landen tot onderzoeksprojecten geleid die een groot aantal regionale studies hebben opgeleverd. Modern onderzoek naar Indianen richt zich vooral op archeologisch, linguïstisch en antropologisch onderzoek. De culturele eigenheid van de Indiaanse samenlevingen staat hierbij centraal. De ontwikkeling van precolumbiaanse Indiaanse samenlevingen is een belangrijk veld van het nieuwe onderzoek.⁵⁸

De schaal en diversiteit van de moderne studies over Indianen in Brazilië is nog steeds groeiende.⁵⁹ In Venezuela werden vooral vanaf 1970 veel ethnohistorische studies gepubliceerd waar de geschiedenis van Indianen gereconstrueerd werd met behulp van archeologie, antropologie en historische bronnen.⁶⁰ De geschiedenis van de Indiaanse bevolking in Frans-Guyana werd onderzocht door antropologen zoals Peter Rivière, Jean Marcel Hurault en het echtpaar Grenand.⁶¹ De Indianen in Suriname werden onder andere beschreven door Hoff, Kloos,

⁵⁵ Hemming 1978a, 1978b, 1979, 1987, 2003, 2008.

⁵⁶ Butt-Colson 1983; Heinen 2000; Grenand 1987; Passes 2000.

⁵⁷ Bos 1998.

⁵⁸ Rostain, Versteeg, Neves, Heckenberger 2008; Heckenberger 2003; Versteeg 2003; Rostain 1994; Boomert 2000.

⁵⁹ Darcy Ribeiro, Claude Levi-Strauss en Aryon Dall' Igna Rodrigues waren belangrijk voor het onderzoek van de geschiedenis van de Indianen in Brazilië. Een tweede generatie begon in 1970 met veldwerk, dat leidde tot onderzoek van o.a. Melatti, Adélia Engracia de Oliveira. Carneiro da Cunha publiceerde een synthese. (Carneiro da Cunha 1992) John Monteiro publiceerde o.a. over Indianen in de geschiedschrijving, een gids met Braziliaanse bronnen en hij onderhoudt een website waar niet alleen een overzicht van modern onderzoek wordt gegeven, maar waar ook veel teksten beschikbaar zijn (www.ifch.unicamp.br/ihb)

⁶⁰ Lilliam Arvelo, Alvaro García-Castro, Rafael A. Gassón, Rodrigo Navarrete, Berta E. Pérez, Franz Scaramelli, Kay Tarble, and Silvia M. Vidal publiceerden tussen 1970 en 2000 over de ethnohistorie van Venezuela. (Gassón 2000, 2002; Pérez 2000; Vidal 2000) Arvelo richtte zich vooral op de transformatie van Indiaanse vestigingspatronen in de periode na het contact met Europeanen. (Arvelo 2000)

⁶¹ Hurault 1965; Rivière 1984; Grenand Françoise en Jean Grenand J. 1987.

Carlin en Boven.⁶² Het Walter Roth Museum was vanaf 1974 een belangrijk platform voor het onderzoek naar de geschiedenis van de Indiaanse bevolking van Guyana.⁶³

De handel van Indianen en Europeanen in Amazonia werd echter zelden onderzocht als een economisch proces. Het onderwerp werd vooral onderzocht vanuit een cultureel-antropologisch perspectief.⁶⁴ De studie van Butt-Colson over de handel van Indianen in het binnenland van Guyana is hiervan een voorbeeld.⁶⁵ Farage besteedt in haar studie over de historische ontwikkeling van het gebied rond de Rio Branco vooral aandacht aan de cultureel-antropologische effecten van de handel in Indiaanse slaven uit Amazonia naar de Nederlandse kolonies in Suriname en Essequibo.⁶⁶ De nadruk bij veel cultureel-antropologisch onderzoek ligt op de unieke eigenschappen van de Indiaanse culturen en Europese invloeden worden vaak gezien als een factor die deze oorspronkelijke unieke cultuur aantast.⁶⁷

In Noord-Amerika werd er economisch onderzoek gedaan naar historische handelsrelaties van Indianen met Europeanen.⁶⁸ De beschikbare historische studies van de handelsrelaties van Europeanen en Indianen in Latijns-Amerika richtten zich vooral op de samenlevingen in het Andesgebergte en Mexico.⁶⁹ Studies over de handelsrelaties tussen Nederlanders en Indianen in Zuid-Amerika zijn niet beschikbaar.

⁶² Hoff 1955, 1968 ; Kloos 1971; Carlin 2002, 2004; Boven 2006.

⁶³ Het tijdschrift *Archaeology and Anthropology* ontwikkelde zich tot de spreekbuis van een groep onderzoekers die zich met de geschiedenis van de Indianen in Guyana bezighielden zoals Denis Williams en Butt-Colson.

⁶⁴ Whitehead is een uitzondering, hij besteedt ook aandacht aan economische aspecten. (Whitehead 1988)

⁶⁵ Butt-Colson 1973.

⁶⁶ Farage stelt expliciet dat de uitwisselingen van goederen niet zozeer commercieel, maar veeleer cultureel geïnterpreteerd moeten worden. 'É a própria idéia de comércio que coloco em causa'. [Het is juist het begrip handel dat ik ter discussie stel]. (Farage 1991: 88)

⁶⁷ Howard beschrijft de relatie van de Waiwai met Europese objecten als een bewuste strategie om hun cultuur te beschermen en bespreekt de visie van sommige antropologen dat elke vorm van deelname aan een Europese cultuur leidt tot het verlies van de eigen Indiaanse cultuur. (Howard 2002: 25-29)

⁶⁸ Onderzoek in de VS en Canada heeft een grote hoeveelheid informatie over handel en Europeanen opgeleverd. (Quimby 1966) Het onderzoek naar de handel in bont is een goed voorbeeld. Carlos en Lewis publiceerden onderzoek waaruit blijkt dat het gedrag van Indianen in handelsrelaties als economisch beschouwd kan worden in tegenstelling tot de veronderstelling in veel antropologisch onderzoek dat de cultuur van Indianen dermate anders is dat er niet van economisch gedrag gesproken kan worden in de handelsrelaties van Indianen met Europeanen. (Carlos & Lewis 2001, 2002) Alexandra Harmon betoogde dat Indianen economisch participeren in de tegenwoordige VS en dat het vreemd is dat er zo weinig onderzoek naar de economische geschiedschrijving van Indianen wordt gedaan. (Harmon 2007)

⁶⁹ Slicher van Bath 1989.

Nederlands onderzoek

De Nederlandse geschiedschrijving concentreerde zich aanvankelijk op een beschrijving van de Nederlandse koloniën in de West.⁷⁰ Het archiefonderzoek in het kader van de grensgeschillen aan het eind van de negentiende eeuw had ook tot Nederlandse interesse geleid. Netscher werd geïnspireerd door het werk van Caetano da Silva en publiceerde in 1888 een geschiedschrijving van Essequibo, Demerara en Berbice.⁷¹ De *West Indische Gids* ontwikkelde zich na 1919 tot een platform van historisch onderzoek over de West.⁷² De aandacht van historici voor de West was echter beperkt omdat Nederlanders vooral geïnteresseerd waren in de geschiedenis van de relatie met de Oost.⁷³

Na 1950 ontstond er een toenemende belangstelling voor de Atlantische geschiedenis. In 1971 publiceerde Goslinga het eerste deel van een algemene geschiedenis van de relaties van Nederland met het Caraïbisch gebied. Dit werk was een synthese van het historisch onderzoek dat in de eerste helft van de twintigste eeuw was verricht.⁷⁴ Slicher van Bath besteedde in zijn economische studie van Spaans-Amerika ook aandacht aan de economische relaties met Indianen.⁷⁵ De aandacht voor het Atlantisch verkeer leidde onvermijdelijk naar de studie van de Nederlandse slavenhandel. Onder meer Postma in de VS en Emmer in Nederland hielden zich met dit onderwerp bezig.⁷⁶

De Surinaamse geschiedenis was vóór en na de onafhankelijkheid in 1975 een onderwerp waarover veel gepubliceerd werd.⁷⁷ Het slavernijverleden is hier sinds 1980 een steeds

⁷⁰ In de achttiende eeuw publiceerden Herlein (1713), Hartsinck (1770) en Nassy (1791) over de Nederlandse kolonies op de Wilde Kust.

⁷¹ Netscher 1888. Netscher publiceerde de enige uitgebreide Nederlandse studie over Nederlands Brazilië die hij opdroeg aan keizer Pedro II. (Netscher 1853)

⁷² Belangrijke auteurs waren Menkman, Panhuys, Oudschans-Dentz en Abbehuis. In 1960 ging de *WIG* over in de *Nieuwe West Indische Gids (NWIG)*. Vanaf 1982 werd het tijdschrift in het Engels uitgegeven. Naast de *West Indische Gids* werden ook studies gepubliceerd in *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap* door Van Brakel. (Brakel 1914) Andere auteurs die actief waren in de geschiedschrijving van de West in het begin van de vorige eeuw waren IJzerman (1911) en Naber (1931-1937).

⁷³ Een voorbeeld van de eenzijdige aandacht voor de Oost in de ontsluiting van Nederlandse bronnen is te vinden in de catalogus van de Rijks Geschiedkundige Publicaties waarin geen enkele West-Indische collectie is opgenomen.

⁷⁴ Goslinga 1971, 1985.

⁷⁵ Slicher van Bath 1989.

⁷⁶ Postma 1971, 1990; Emmer 2000.

⁷⁷ Het tijdschrift *Oso, tijdschrift voor Surinaamse taalkunde, letterkunde en geschiedenis* publiceerde vanaf 1982 veel onderzoek over Suriname werd zoals een gids met Nederlandse bronnen. (Vruggink, Paasman 1988) Wekker publiceerde o.a. over toponiemen en Indianen. (Wekker 1982, 1988, 1990, 1993, 1994) Publicisten die op allerlei plaatsen over Suriname publiceerden, maar niet verder in het kader van dit onderzoek geciteerd worden zijn Kloos, die cultureel-antropologisch onderzoek verrichtte, en Donselaar, die taalkundig onderzoek verricht.

belangrijker thema geworden.⁷⁸ Het onderzoek van o.a. Dragtenstein naar de gemeenschappen van Marrons, ontvluchte slaven, ontsloot ook bronnen met informatie over Indianen.⁷⁹

De Atlantische handel was een ander thema dat zich in een toenemende belangstelling kon verheugen. Het economische verkeer tussen Europa, Afrika en Amerika werd steeds meer beschreven als een Atlantisch netwerk.⁸⁰ De geschiedenis van de West-Indische Compagnie werd beschreven door Den Heijer, die ook de relaties van Nederland met Afrika onderzocht.⁸¹ Klooster onderzocht de regionale economie in het Caraïbisch gebied en beschreef hoe deze economie verbonden was met de ontwikkeling van Europese nederzettingen in Noord-Amerika.⁸² Een belangrijk probleem bij de beschrijving van de Atlantische handelsrelaties in de periode vóór 1680 werd gevormd door het gedecentraliseerde karakter van de activiteiten, waardoor er nauwelijks systematische broncollecties beschikbaar zijn die handelsstromen documenteren.⁸³

De participatie van Indianen in het Atlantische handelsnetwerk was echter zelden een thema in dit onderzoek. In de VS werd wel onderzoek gedaan naar regionale handelsrelaties van Nederlanders en Indianen. De evolutie van de Nederlandse nederzettingen in Noord-Amerika wordt beschreven als de overgang van een economie die gebaseerd is op ruilhandel met Indianen naar een economie die zich richtte op het telen van exportgewassen.⁸⁴ Buitenlands economisch-historisch onderzoek naar de ontwikkeling van Amazonia besteedde weinig aandacht aan de economische rol van Indianen. Lorimer publiceerde een studie over de Engelse handel in tabak op Trinidad aan het begin van de zeventiende eeuw. Een andere belangrijke studie van Lorimer behandelde de exploratie van de Amazone-delta door Engelsen in de periode 1550-1646.⁸⁵ Modern Braziliaans onderzoek naar de vroege historische ontwikkeling van Amazonia is meer gericht op de culturele dan op de economische aspecten van de relatie tussen Indianen en Europeanen.⁸⁶

De Nederlandse historische literatuur schetst een beeld waarin handel tussen Indianen en Nederlanders tussen 1580 en 1680 een belangrijke economische activiteit op de Wilde Kust

⁷⁸ Het Nationaal instituut Nederlands slavernijverleden en erfenis (NiNsee) is een centrum voor onderzoek naar slavernij in Suriname. (www.ninsee.nl)

⁷⁹ Dragtenstein 1993, 2002; Jagdew 2008.

⁸⁰ Postma 2003; Emmer 1998; Boogaart 1992; Knight 1991.

⁸¹ Heijer 1994, 1997.

⁸² Klooster 1998.

⁸³ Enthoven 2003: 401-408.

⁸⁴ Van Cleef Bachman 1969. Sommige auteurs in de VS publiceerden over het belang van Indianen in de geschiedschrijving van de ontwikkeling van de Atlantische handelsrelaties, maar de handel in Amazonia werd niet specifiek besproken. (Wolf 1982; Curtin 1984)

⁸⁵ Het werk van Joyce Lorimer is mede belangrijk omdat het een synthese van Engelse, Portugese, Spaanse en Nederlandse bronnen biedt. (Lorimer 1978, 1989) Haar editie van het manuscript van Raleigh bevat ook bronnen met informatie over Indianen in de Amazone-delta. (Lorimer 2005)

⁸⁶ Chambouleyron 2005; Lima 2006; Lima 2003.

was.⁸⁷ De aard van de handel zelf wordt echter nauwelijks omschreven. De literatuur bevat weinig studies over dit onderwerp. De studies naar de economische ontwikkeling van Amazonia kunnen onderscheiden worden in twee categorieën. De eerste zijn historische studies over de economische ontwikkeling van Europese kolonies in Amerika waar Indianen meestal nauwelijks genoemd worden.⁸⁸ Daartegenover staan ethohistorische studies waar economische relaties van Indianen en Europeanen vooral vanuit een cultureel perspectief beschreven worden.⁸⁹

De historische bronnen die in deze studies gebruikt worden, overlappen elkaar op sommige gebieden. Om meer informatie over de handelsrelaties te verzamelen werd een aantal van de reeds bekende bronnen opnieuw geraadpleegd. Dit was een tijdrovende activiteit onder meer omdat de informatie over de economische relaties tussen Nederlanders en Indianen in de periode 1580-1680 is verspreid over een groot aantal ongelijksoortige bronnen.

Bronnen

De handel van Nederlanders met Indianen was geen contemporain onderwerp in Nederland en heeft ook later niet tot de vorming van aparte archiefcollecties of gespecialiseerde indexen geleid. Nederlandse bronnen met informatie over de handel van Nederlanders en Indianen in Amazonia die in de literatuur geciteerd worden zijn divers van aard. De verslagen van ooggetuigen verstrekken de meeste informatie over specifieke handel, handelsplaatsen en handelspartners. Sommige verslagen van ooggetuigen zijn overgeleverd in de vorm van contemporaine uitgaven zoals de verslagen van David de Vries en Adriaen van Berkel.⁹⁰ De teksten van gedrukte verslagen van ooggetuigen zijn soms moeilijker toegankelijk zoals de pamfletten van Gerbier en Myst.⁹¹ Andere verslagen werden overgeleverd als manuscript. Een aantal belangrijke manuscripten is gepubliceerd zoals het verslag van Cabeliau en het dagboek van de Waalse 'Péres de familles'.⁹² De verslagen van Gedion Morris en Gelein van Stapels werden wel besproken, maar niet integraal gepubliceerd. Deze twee documenten worden bewaard in het Nationaal Archief (NA) en het Zeeuws Archief (ZA).⁹³

⁸⁷ Goslinga 1971: 427-432; Heijer 1994; Muller 2001; Roos 1992.

⁸⁸ Sheridan 1974; Lorimer 1978; Polderman 2004; Klooster 1998; Enthoven 2003.

⁸⁹ Thomas 1972; Butt-Colson 1973; Roth 1974; Farage 1991; Lima 2006.

⁹⁰ De Vries werd gepubliceerd. (Colenbrander 1911) Van Berkel werd alleen in een Engelse vertaling gepubliceerd. (Roth 1948)

⁹¹ De collectie pamfletten in de Koninklijke Bibliotheek (KB) is door het project Tempo digitaal beschikbaar. Het pamflet met het verslag van Myst is echter alleen als origineel te raadplegen in de Universiteitsbibliotheek in Leiden (UBL).

⁹² Cabeliau werd gepubliceerd door De Jonge. (Jonge 1862) Het dagboek van de 'Péres de familles'. (Forest 1914)

⁹³ Hygino 1895; Wallenburg 1995, 1995b.

De correspondentie vanuit Essequibo is een rijke en gedetailleerde bron die vanaf 1670 bewaard is gebleven in het archief van de West-Indische Compagnie (WIC) in het NA.⁹⁴ De Surinaamse correspondentie in het ZA is een gelijkwaardige collectie die echter minder goed is ontsloten. Deze collectie bestrijkt de periode 1667-1681.⁹⁵

Verklaringen van ooggetuigen in notariële archieven werden vanaf 1900 door verschillende Nederlandse historici als bron gebruikt.⁹⁶ De verkenning van de notariële archieven van het Stadsarchief Amsterdam (SAA), Westfries Archief (WA) en het Gemeentearchief Rotterdam (GAR) heeft een aantal verklaringen van ooggetuigen opgeleverd die belangrijke nieuwe informatie voor het onderzoek bevatten.

De contemporaine Nederlandse historische literatuur is een andere bron. Hiertoe wordt ook de *Nieuwe Wereld* van De Laet gerekend. De Laet citeert hierin verslagen van ooggetuigen zoals hij dat ook doet in zijn beschrijving van de eerste jaren van de West-Indische Compagnie.⁹⁷ Wassenaer publiceerde in zijn geschiedschrijving het verhaal van Lourens Lourensz en een brief van de Oiapoque.⁹⁸ De pamfletten van Keye en Apricius worden tot deze literatuur gerekend.⁹⁹

Naast deze directe verslagen verschaffen verschillende bronnen ook indirecte informatie over de plaatsen, partners en handelsrelaties. De collecties van het 'Oude' West-Indisch Archief van 1621 tot 1674 (OWIC) en van de WIC vanaf 1674 tot 1680 in het NA waren belangrijke bronnen voor het onderzoek.¹⁰⁰ De resoluties van de Kamer van Zeeland documenteren de equipages van schepen en de verkoop van retouren tussen 1626 en 1680.¹⁰¹ Kaarten in de collectie van o.a. het NA en de Bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam (UBA) leverden belangrijke informatie over de bestemmingen van het Nederlandse handelsverkeer in de vorm van contemporaine toponiemen en etnoniemen.¹⁰² De notariële archieven van verschillende steden verstrekten informatie over een periode waarin de WIC nog niet bestond en gaven aanvullende

⁹⁴ NA_1.05.01.02_1025.

⁹⁵ ZA_2.1_Staten van Zeeland_2035.

⁹⁶ Oppenheim 1907; Brakel 1911; Jonge 1961.

⁹⁷ De Laet 1625, 1630, 1633, 1640, 1644.

⁹⁸ Wassenaer 1622-1630.

⁹⁹ Keye en Apricius waren toen ze hun pamfletten schreven geen ooggetuigen, ze waren in Nederlands Brazilië geweest, maar niet in Guiana. Hun publicaties bevatten naast gegevens uit de contemporaine literatuur ook informatie van ooggetuigen die zij verzameld hadden. (Keye 1659; *Een vertoogh van de considerabele colonie* 1676; *Pertinente beschrijvinge van Guiana* 1676) Kim Muller besprak de pamfletten van Apricius en Myst en publiceerde het dagboek van Elisabeth van der Woude. (Muller 2001)

¹⁰⁰ De WIC werd in 1674 gereorganiseerd en in afgeslankte vorm voortgezet. De archieven in het NA worden verdeeld in twee verschillende collecties.

¹⁰¹ De resoluties van de Kamer van Zeeland zijn een zeldzame collectie in de archieven van de WIC die integraal over een groter chronologische periode bewaard is gebleven. (NA_1.05.01.01_20-32; 1.11.01.01_992; 1.05.01.02_647,_648)

¹⁰² De belangrijkste collecties in het NA waren 4.VEL en VELH.

informatie voor de periode na 1621.¹⁰³ De bevindingen uit Nederlandse bronnen werden aangevuld met gegevens uit buitenlandse bronnen. Hierbij werd vooral gebruik gemaakt van Franse, Portugese, Spaanse en Engelse contemporaine publicaties.¹⁰⁴ Een beperkt aantal Engelse, Franse en Portugese bronnen werd onderzocht.

Opzet

De resultaten van het onderzoek worden gepresenteerd in vier hoofdstukken die de ontwikkeling van de handelsrelaties beschrijven. Elk van deze hoofdstukken behandelt een periode. Elk van deze periodes staat voor een fase in de ontwikkeling van overzeese kolonies zoals die door Vance geformuleerd werd.¹⁰⁵ Het onderzoek beoogt daarmee ook de bruikbaarheid van de chronologische fasering die Vance formuleerde in een bredere koloniale context te toetsen.

Van 1580 tot 1600 was een periode van verkenning, van 1600 tot 1620 was er sprake van de selectie van plaatsen en producten, van 1620 tot 1650 ontstonden duurzame vestigingen en van 1650 tot 1680 begon de ontwikkeling van een koloniale overzeese economie. Bij de presentatie worden de belangrijkste ooggetuigenverslagen gebruikt om de historische context te schetsen. In elk hoofdstuk worden de plaatsen waar Nederlanders handelden, de Indianen met wie zij handelden en de handel die zij dreven, in de betreffende periode beschreven.

De resultaten van het onderzoek worden gepresenteerd in twee hoofdstukken. Hoofdstuk 5 behandelt de continuïteit en verandering in de ontwikkeling van de handel tussen Nederlanders en Indianen. De plaatsen waar Nederlanders met Indianen handelden, de Indiaanse handelspartners en de handelsactiviteiten gedurende de onderzoeksperiode worden diachronisch per onderwerp besproken. In hoofdstuk 6 staat de invloed van de Nederlandse nederzettingen op de handelsrelaties tussen Nederlanders en Indianen centraal. Daarin komen de vragen aan de orde of Indianen verdrongen werden door de opkomende Europese economische aanwezigheid en welk

¹⁰³ Naast de verklaringen van ooggetuigen bevatten de notariële archieven ook informatie over equipages van schepen en transacties van goederen naar en van Amazonia.

¹⁰⁴ Veel contemporaine Engelse werken zijn gepubliceerd, zoals die van Raleigh (Whitehead 1997; Lorimer 2005), Keymis (1968), Harcourt (Harris 1928) en de collectie van Hakluyt (1903-1905). Portugese bronnen zoals Diogo Campos Moreno (2001) en Berredo (1988) werden in Brazilië uitgegeven. De Franse literatuur is niet alleen toegankelijk via moderne publicaties zoals de werken van Abbeville (1614, 1623), maar ook via de uitstekende website van de Bibliothèque Nationale, waar talrijke werken zoals die van Mocquet (1617), Biet (1664), Grillet (1698) en Lefebvre (1666) geraadpleegd kunnen worden. (www.bnf.fr) Veel Spaanse bronnen zoals Acuña en Gumilla zijn opnieuw gepubliceerd.

¹⁰⁵ De periodes werden gekozen omdat ze overeenkomen met de chronologische fasering van de ontwikkeling van Nederlandse koloniale nederzettingen op andere plaatsen. De ontwikkeling van Nieuw Nederland is zo'n voorbeeld. De eerste contacten dateerden van 1609, de eerste kolonisten arriveerden vanaf 1620 en de kolonie ontwikkelde zich geleidelijk totdat zij in 1664 ongeveer 9.000 inwoners telde. Ook in Azië ontwikkelden de grotere Nederlandse koloniale nederzettingen zich vooral in de periode 1620-1650.

proces zich daarbij afspeelde. De studie wordt afgesloten met een nawoord waar de belangrijkste resultaten van het onderzoek besproken worden. In de bijlagen vindt de lezer aanvullende informatie. In bijlage A is een aantal van de volledige bronteksten opgenomen. Bijlage B bevat afbeeldingen van historische kaarten en tabellen, die de plaatsen waar Nederlanders met Indianen handelden illustreren. In bijlage C is aanvullende informatie over de Indiaanse handelspartners te vinden in de vorm van kaarten, tabellen en teksten. In bijlage D is een aantal tabellen en teksten opgenomen die betrekking hebben op het handelsverkeer. De detailkaarten achterin het boek bieden een overzicht van de vier gebieden waar de Nederlandse vestigingen zich concentreerden.